

A Kirkpatrick-doktrína

Vajda Barnabás

The Kirkpatrick Doctrine

Abstract

Present study analyses Jeane J. Kirkpatrick's essay *Dictatorship & Double Standards*. The 1979 publication of this essay stirred up a heated debate on the necessary strategic goals of the foreign policy of the United States of America. In the key thought of her essay the author, who among others served as US Ambassador to the United Nations, recommends that the US should support any autocratic regime against apparently moderate Marxist revolutionary regimes such as in Iran or Nicaragua. Since Kirkpatrick's thoughts have proven more actual than ever, present study focuses on the review of Kirkpatrick's argumentation. Taking into consideration contemporary and more recent historical events, several trends and forces that have been shaping international politics are scrutinized.

Keywords: Jeane J. Kirkpatrick; US foreign policy; Cold War; Ronald Reagan; national interest; third world; international relations

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period (1950-1989)

DOI: 10.36007/eruedu.2020.4.032-039

Jeane J. Kirkpatrick (1926–2006) 1979 novemberében publikálta *Dictatorship & Double Standards* (Diktatúra és kettős mérce) című hatásos külpolitikai esszéjét (Kirkpatrick 1979. Az eredeti esszé elérhető itt: <https://www.commentarymagazine.com/articles/jeane-kirkpatrick/dictatorships-double-standards/>). Az egyetemi tanárként és az amerikai Demokrata Párt körül tevékenykedő politikai tanácsadóként működő Jeane Kirkpatrick írását Jimmy Carter elnök külpolitikája kritikájának szánta. Esszéje egyfelől részét képezte annak a természetes belső vitának, amelyet a Demokrata Párt folytatott a helyesnek tartott amerikai külpolitikáról. Másfelől az esszé hamarosan fundamentumává vált annak a szerzőjéről elnevezett doktrínának, amely alapján Ronald Reagan republikánus adminisztrációja támogathatónak, sőt támogatandónak tartott antikommunista diktátorokat, ha azok illeszkedtek az USA külpolitikai érdekeihez.

A politikusnő elemzése az 1970-es évek tapasztalataira támaszkodott. Ehhez az évtizedhez kötődött az, hogy a harmadik világ számos országában (Észak-Amerikán és Európán kívül lényegében minden kontinensen) „progresszívnek” vagy „forradalminak” nevezett baloldali-marxista mozgalmak megdöntötték a fennálló kormányokat, mégpedig rendszerint az ereje teljében lévő Szovjetunió vagy egy környékbeli csatlós (pl. Kuba) segítségével. Kirkpatrick sajnálattal állapította meg, hogy ezekben a nemzetközi konfliktusokban az USA rendszerint nem egyszerűen rosszul, hanem egyenesen a saját érdekei ellenében reagál. Alapvetően azt róta

fel az elnöknek, hogy Jimmy Carter és az ő demokrata külpolitikai adminisztrációja „aktívan együttműködik olyan mérsékelt autokraták leváltásában, akik barátilag viseltetnek az USA érdekei iránt”.

Érvelését Kirkpatrick két, számára élete végéig meghatározó nézetre építette: a nemzeti érdekre és a reálpolitikára. Ahogy fogalmazott, a mindenkori amerikai elnök számára megfellebbezhetetlen szempont kell legyen az USA „nemzeti érdeke” (Kirkpatrick sokszor és mindvégig hagyományos, azaz 19. századi értelemben használja ezt a kifejezést), amit a *reálpolitikára*, azaz az erőre kell alapozni. Nemzeti érdek és határozott erőmutatás a nemzetközi kapcsolatokban: e két elv jegyében tartotta Kirkpatrick inkább támogatandónak azokat a vezetőket, akik az USA számára hasznot hoznak (például úgy, hogy együtt szavaznak a nyugati világgal az ENSZ-ben vagy egyéb módon támogatják a nemzetközi szinten az amerikai külpolitikát), még akkor is, ha a hazai rendszereikben korlátozzák vagy egyenesen sárba tiporják a szabadságjogokat.

Elfogadhatatlan módon Carter elnök a forradalmi-baloldali mozgalmak oldalára áll – írja –, mégpedig azért, mert a liberális amerikai értelmiség általában szimpatikusabbnak tartja a „társadalmi modernizáció” jelszavával hatalmat követelő „újakat”, mint a régi vágású autokratákat. Csakhogy miközben a „régit”, jobboldali diktátorokat kiebrudalják a hatalomból, s ezáltal gyengül az USA nemzetközi támogatottsága, aközben a hatalomba beülőkről („a tehetségtelen baloldali fanatikuskokról”) nemcsak az derül ki, hogy sem számottevő kormányzati tapasztalatuk, sem valós társadalmi támogatottságuk nincs, hanem az is, hogy országuk immár nem támogatja az amerikai érdekeket. Hogyan lehetséges, kérdezi a szerző, hogy mindez megtörténhet az USA hallgatólagos beleegyezésével, sőt nem egyszer kifejezett asszisztálásával?

Kirkpatrick megállapítja, hogy az USA tanult közvéleménye számára sokkal elfogadhatóbbak az újfajta baloldali diktátorok, mint a régi vágásúak, annak ellenére, hogy az újak, miután hatalomra kerülnek, olyan félautokrata rendszereket hoznak létre, amelyek kevésbé biztonságosak, mint a korábbiak voltak, ráadásul még elenségei is az amerikai érdekeknek. „Az USA politikai döntéshozóinak jó része és a liberális sajtó nagy része is ezeket a marxista típusú felkeléseket hajlamos úgy értelmezni, hogy az a lakosság széleskörű ellenállásának és demokrácia-óhajának a jele.” Ebből következően eleve azt feltételezik, hogy az új baloldali, nem ritkán szélsőbalos rendszerek elfogadottabbak (azaz társadalmilag támogatottabbak) lesznek, mint az általuk megdöntött jobboldali kormányok. Kirkpatrick Iránt és Nicaraguát hozza fel riasztó példának: „A Carter-adminisztráció tettei Iránban és Nicaraguában azt a tévedést demonstrálják, mintha az USA képes volna hozzásegíteni a szélesebb demokratizálódáshoz a helyi feltörekvő ellenzék támogatásával. És ugyanígy tévedés az is, hogy ezek az új autokráciák valaha az USA érdekében fognak fellépni.”

Nicaraguát a(z) amerikai tengerészgyalogosok által hatalomra segített) Somoza család uralta lényegében az 1930-as évektől. Még F. D. Rooseveltt is azt mondta Anastasio Somoza Garcíáról, a klán alapítójáról, hogy „gazember, de a mi gazemberünk”. Folytatva a Monroe-doktrínát és folytatva Theodor Rooseveltt „nagy bot” politikáját, még J. F. Kennedy is az USA érdekei szerint cselekedett Kubában

és a térségben; bár Kuba végül mégiscsak átcsusszant a szovjet érdekszférába (Fischer 2005, 183–184). Közép- és Dél-Amerikát az USA 1823 óta hivatalosan a saját érdekszférájának tekintette, és ez Kirkpatrick szerint Carter alatt veszélybe került.

Kirkpatrick nem állítja, hogy Carter és az amerikai külügy akkori kulcsfigurái, Cyrus Vance vagy Zbigniew Brzezinski helyeselték volna a szovjet bábállamok terjeszkedését; természetesen mindketten elutasították azt (Brzezinski 1999). Ugyanakkor Kirkpatrick szerint az USA tetteivel de facto destabilizálja a megdönteni kívánt baráti államvezetőket anélkül, hogy megbizonyosodna afelől, hogy a régiek helyébe lépő új rezsimek az USA-val egybehangzó külpolitikát fognak folytatni. Képmutatás, írja Kirkpatrick, szégyenletes képmutatás, hogy Carter rögtön elnöksége kezdetén (emberi jogi érvekre hivatkozva) megvonta a politikai támogatást Nicaraguától, azonban fegyvereket továbbra is eladott Somosáéknak, egészen addig, amíg Anastasio „Tachito” Somosa 1979 júliusában nagyon zűrés körülmények közepette lelépett az országból (McWilliams – Piotrowski 2014, 316–319).

Miért hiszi az amerikai társadalom külpolitikával foglalkozó része, hogy bármely kormány bármikor és bármilyen körülmények között demokratizálható? És miért viselkedik az USA ezekben a helyzetekben saját érdekei ellen? – kérdezi Kirkpatrick, majd két fő okot nevez meg és fejt ki részletesen.

Az első válasz az ideológia, konkrétan a liberális-idealista ideológiai hatás, amely történelmileg az USA kezdeteitől részét képezi az amerikai politikai gondolkodásnak (erről lásd pl. Paterson 1971 vagy Magyarics 2014). A Manifest Destiny-típusú idealizmus kétségtelenül az USA hagyományaiból táplálkozik, azonban az 1970-es évek forrongó elmaradott országaiban ez az elv (tehát, hogy a demokráciaterjesztés az USA Isten által megbízott küldetése) teljesen idegenül hatott. „Kormányzati tényezőinket elvakítja a naiv liberális ideológia – írja Kirkpatrick –, amely abból a naiv tévhitből indul ki, hogy meg kell engedni Irán, Nicaragua stb. népének, hogy maguk döntsenek a saját kormányukról.” Washington abban is vak, folytatja a szerző, hogy „rendszeresen túlértékeli az ellenzéki politikusok sokszínűségét, főleg azt, hogy ők mennyire mérsékeltek és demokraták, és azt is, hogy mekkora erőt képviselnek az ellenzéki mozgalmon belül”.

A magukat progresszív forradalmárnak nevezők retorikája kellemesen hangzik az amerikai fülnek. Miért? „Mert a szocializmus, annak szovjet, kínai, kubai stb. formája ugyanazokból a szellemi gyökerekből táplálkozik, mint az a felvilágosodás, amelyre az amerikai demokrácia épül: modern és nem hagyománytisztelő; szekuláris és nem istenfélő; általános emberi érveket hangoztat stb.” De ez csak illúzió, aminek a hatása alatt az amerikai közvélemény és demokratapárti kormány nem áll támogatást nyújtani „erőszakos belső ellenzéknek”, akik azután nekilátnak a maguk „progresszív barbarizmusának”. „A tény az, hogy a tradicionális autoriter rezsiméknél általában azt tapasztaljuk, hogy ezek a hagyományos autokraták elnézik és megtűrik a szociális egyenlőtlenséget, a brutális elnyomást és a nyomort. A forradalmi autoríterek viszont mindezeket előidéznek. Sőt, az előbbieket sokszor kevésbé elnyomóak, mint a forradalmi autokráciák, mint például Kambodzsaiban, Laoszban vagy Vietnámban.”

Kirkpatrick a kétféle autokrácia különbségei közül kiemeli, hogy „a hagyományos

autokráciák nem teremtenek menekülteket”, ellentétben a forradalmi kormányokkal, amelyek jogot formálnak arra, hogy a társadalom minden szegmensét átalakítsák, ezáltal pedig lehetetlen helyzetbe hoznak bizonyos társadalmi csoportokat, akiknek nincs más lehetőségük, mint külföldre menekülni (McGarr 2015, 77–80). Kirkpatrick azt az Európában kevésbé ismert példát említi 1979 augusztusából (egy Hoan Van Hoan nevű magas rangú vietnami politikusra hivatkozva), hogy a forradalmi Vietnamban egymillió kínait kényszerítettek az ún. új gazdasági övezetekbe, ellehetetlenítve, megölve vagy menekülésre kényszerítve őket. „Igen – vallja be Kirkpatrick –, a hagyományos autokráciák politikája szemben áll a mi amerikai értékeinkkel.” De mi értelme annak, hogy a nem kommunista autokratákat kommunista autokraták váltsák fel, akik még csak nem is a mi gazembereink?

Az amerikai közvélemény naivitását fokozzák a kortárs amerikai politikai döntéshozók determinista nyilatkozatai. Közülük a szerző Brzezinski egyik sajtónyilatkozatát idézi: „Elismerjük, hogy a világ *olyan erő*k hatása alatt változik, amelyet egyetlen kormány sem tud befolyásolni...” Nem inkább arról van szó, kérdi Kirkpatrick, hogy a felelősök a sorsszerűség fűgefalevelével akarják eltakarni az USA külpolitikai tehetetlenségét? Nem arról van szó, hogy az USA-nak immár egyre gyakrabban nincs módja, nincs ereje, nincs kapacitása befolyásolni a nemzetközi eseményeket? 1979-ben Iránra az USA-nak nem volt érdembeli befolyása, sőt. És ha Kirkpatrick esszéje óta meghosszabbítjuk az időegyenest: Barack Obama előbb Oroszországgal, aztán Kínával akarta restartolni a kapcsolatokat (sikertelenül), majd John Kerry külügyminiszter jelentette be 2013-ban hivatalosan a Monroe-doktrína végét. Mindezek a folyamatok sokak szerint annak a beismerését jelentik, hogy az USA immár nem tudja ellensúlyozni Oroszország, Kína, Brazília és mások befolyását a világ különböző térségeiben.

A második magyarázat a szélsőbalos forradalmi mozgalmak iránti amerikai szimpátiára Kirkpatrick szerint a modernizáció. Ez a jelszó rendkívüli mértékben megszólítja azt az amerikai társadalmat, amely eleve a fejlődésre való törekvére és nonstop modernizációra van berendezkedve (Young 2012, 130–136). Ezzel nem is volna baj, érvel Kirkpatrick, csak hogy a liberalizmus hatására az amerikai kormányzat eltávolodott a realitásoktól. Kizárólag a modernizáció jelszavát akarja meghallani, miközben teljesen eltávolodik a reálpolitikától. Más szavakkal: a Carter-adminisztráció egy naiv ideológia alapján úgy és azért támogatja a feltörekvő baloldali rezsimeket, mert azok széleskörű társadalmi modernizációt ígérnek.

A sandinista baloldal kétségtelenül megpróbálta modernizálni a nicaraguai társadalmat. Csak hogy az amerikaiak „liberális vaksága” vakon feltételezi és elhiszi, hogy a demokratikus átalakulás valós alternatíva, hogy a helyzet tovább már nem tartható, és hogy akik jönnek, azok bizonyosan jobbak lesznek. Elég megnézni, milyen következményekkel járt a modernizáció Iránban, Nicaraguában és máshol (McWilliams – Piotrowski 2014, 263–264). A mindenáron való modernizációba vetett hit gerjeszti „az elszármított erőfeszítéseket arra, hogy idegen politikai praktikákat kényszerítsünk olyan társadalmakra, amelyekből hiányoznak a demokrácia olyan előfeltételei, mint a szükséges szociális struktúra, valamint a szükséges politikai kultúra és bevett hagyomány. A demokrácia efféle előfeltételei nélkül a radikális politikai átalakulás romba fogja dönteni az érintett társadalmat”. Ezt valahol Carterék

is belátták utólag, hiszen előbb segélyekkel támogatták a sandinista kormányzatot, majd annak egyre intenzívebb balra tolódása után az USA leállította a gazdasági segélyeket (McWilliams – Piotrowski 2014, 319). Daniel Ortega pedig ekkor Moszkvához fordult.

Kirkpatrick esszéje számára az értelmező kontextus az volt, hogy a harmadik világbeli forradalmár gerillák háta mögött a szovjetek a világhatalmi status quót akarják felborítani az USA kárára (Sestanovich 2014, 88). És ehhez Carterék még asszisztálnak is. Kirkpatrick esszéjéhez motivációul szolgált, hogy meglátása szerint az „ideológiailag extrém ellenzék” mindenütt (elsősorban Iránban és Nicaraguában, de El Salvadorban, Guatemalában, Zaire-ben és másutt is) a fent leírt alapokon (ideológia plusz modernizáció) szerez amerikai támogatást, aminek eredményeként az USA lényegében egy politikai platformra kerül a szovjet érdekekkel. „Azáltal, hogy az amerikai feladják régi kapcsolataikat, és elkötelezik magukat a változás és a modernizáció absztrakt szelleme mellett, ténylegesen a Szovjetunió székértolóiá válnak. Hallgatólagosan olyan extrémistákkal kerülnek egy platformra, mint Khomeini Ajatollah vagy Jasszer Arafat.” Az ellenfél pedig röhög a markába. Nicaraguában kezdetben mind a Somoza-hívek, mind a sandinisták kaptak külső támogatást. Carter azonban egy ponton leállította a fegyvereladásokat, míg viszont a másik oldal nem volt szégyellős szovjet, csehszlovák és más eredetű kelet-európai fegyvereket fogadni. Kirkpatrick az esszé írása idején még nem tudhatta Granadáról, hogy ott a marxista felkelők 1983-ra óriási fegyverezést fognak felhalmozni szovjet és kubai segédlettel. Akárhányszor ismétlődött a helyzet az 1970-es években, vélte Kirkpatrick, amikor az USA-nak döntenie kellett, hogy a jobboldali Somoza- és Trujillo-féléket vagy a marxista Ortegákat és Castrókat támogattja-e, az USA kormánya szinte mindig rossz döntést hozott.

Kirkpatrick esszéje idején még senkinek nem volt tapasztalata azzal kapcsolatban, hogyan lehet egy forradalmi kommunista országot demokratizálni (a Szovjetunió európai csatlósi is „forradalmi” országok voltak egykor). 1979-ben csupán arról létezett tapasztalat, hogy hogyan lehet megpróbálni *jobboldali vezetésű országokat* transzformálni: „Világos, hogy a jelenlegi amerikai külpolitikai vezetésnek kevés fogalma van arról, hogyan lehet egy autokráciát a demokrácia felé terelgetni” – és ez a Kirkpatrick-gondolat érdekes árnyalatot ad ahhoz, hogy 1989-ben mennyire volt az USA felkészülve a kelet-európai rendszerváltozásokra (Savranskaya – Blanton – Zubok 2010, 12–15).

Miben látta hát a megoldást Jeane Kirkpatrick? „A leghelyesebb egy olyan realista politika kialakítása, amelynek célja a mi érdekeink védelme”, továbbá „egy morálisan és stratégiaileg is elfogadható, politikai szempontból pedig realista külpolitikai irányvonal kialakítása”. Ha egy harmadik világbeli ország nem demokratikus kormánya felel meg ennek a definíciónak, akkor azt kell támogatni (pl. Dél-Koreában, Dél-Afrikában, a Fülöp-szigeteken), ahelyett hogy az USA aláásná a saját érdekeit a szovjetek javára.

Jeane Kirkpatrick számára a hatalom és az erő volt a nemzetközi kapcsolatok alfája és omegája, beállva ezzel a politikai gondolkodók hosszú sorába, amelyben mások mellett George F. Kennan vagy a Karl von Clausewitzre oly gyakran hivatkozó Henry Kissinger is ácsorgott. Bár nem nevezi meg, de írásában helyeslően

utalt Theodor Rooseveltt 1903-ban Panamába küldött tengerészgyalogosaira, nem is sejtve, hogy néhány évvel az esszé megjelenés után ő maga is helyeselni fogja, hogy Reagan elnök tengerészgyalogosokat küldjön Libanonba. Ha Ronald Reagan a hidegháború győztese, akkor Jeane Kirkpatrick és a Kirkpatrick-doktrína e történelmi győzelem egyik nagyon fontos elvi alapja.

A Diktatúra és kettős mérce című esszé különlegessége, hogy azt 1979-ben egy vezető demokratapárti külpolitikai szakértő fogalmazta meg egy demokratapárti elnökkel szemben. Ennek ellenére nem a rivális párt irányában mutatott fricska, hanem a gondolatok élessége ösztönözte a republikánus Ronald Reagant, hogy kormányába bevegye Jeane Kirkpatrickot. „Összhang volt a gondolataink között” – írta róla naplójában Reagan. Így lett Kirkpatrick 1981 és 1985 között az USA ENSZ-nagykövete. Négy évig szolgálta hazáját a világszervezetben, amíg 1984 decemberében lemondott. Többször nyilatkozta, hogy nem nagyon élvezte az ott töltött időszakot („az ENSZ rosszabb, mint egy doboz nyüzsgő kukac”), amit az is tanúsít, hogy utána gyorsan visszament tanítani a Georgetown Egyetemre.

Az 1979-es esszében kialakított külpolitikai álláspontját mindvégig felvállalta, akár a Kongresszusban, akár a sajtóban, akár saját párttársaival szemben kellett megvívnia a harcát. Kirkpatrick áttált a Demokrata Pártból a republikánusokhoz azért, hogy (miként egy 1983-as előadása során fogalmazott) „konzervatív eszközökkel tudjuk megvédeni a liberális értékeinket” (Oshbrook Center, Ohio, 1983. november 18.). A Kirkpatrick-doktrínát akár reakciónak is bélyegezhetnénk, holott írása idejében, 1979-ben, a hidegháború speciális körülményei között még a demokraták jelentős része is hajlamos volt elfogadni, hogy „inkább támogassuk a mérsékelt diktátorokat, minthogy az ország a Szovjetunió ölébe hulljon”. „Külpolitikai inkonzisztenciákat minden kormány elkövet – állítja Kirkpatrick. – Azonban egy felelős kormány sosem viselkedhet sem álszent módon, sem a nemzeti érdekei ellen.”

Kirkpatrick 1979-ben megfogalmazott gondolatai eredetileg saját kora és saját pártja vitáihoz szólt hozzá. Az azóta eltelt idő sokban igazolta gondolatai helyességét. Kirkpatrick, aki 1987-ben Reagan személyes küldötteként tárgyalt Gorbacsóval, akaratlanul fontos szempontot ad az 1989-es kelet-európai rendszerváltásokhoz, például annak megítéléséhez, hogy hogyan értelmezte az USA a radikális társadalmi változást a térségünkben. Releváns szempontokat ad továbbá bizonyos 21. századi, Európát érintő jelenségekre is, mint például arra, hogy miért tesz különbséget a nyugat-európai liberális politikai elit a szélsőbalos és a szélsőjobboldali politikai mozgalmak között, vagy hogy hogyan függhet össze a nemzetközi migráció bizonyos fejlődő világbeli társadalmi kísérletekkel.

Present study was written in the framework of the scientific scheme: VEGA 2019–2021, No. 1/0163/19: Rôzne podoby slobody v totálnom štáte – politický život, náboženstvo, turizmus a média v (Česko)Slovensku, Maďarsku a Východnej Európe 1938–1968 [Certain forms of freedom in a totalitarian state – political life, religion, tourism, and media in Czechoslovakia, Hungary and Eastern Europe 1938–1968]

Irodalom

- Bastiansen, Henrik G. – Klimke, Martin – Werenskjold, Rolf (eds.) (2019): *Media and the Cold War in the 1980s. Between Star Wars and Glasnost*. London: Palgrave/Macmillan.
- Békés Csaba (2019): *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA TK.
- Brinkley, Douglas (ed.) (2007): *The Reagan Diaries – Ronald Reagan*. New York: Harper Perennial.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla*. Budapest: Európa Kiadó.
- Fischer Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Hurst, Steven (2005): *Cold War US Foreign Policy. Key Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Isaacson, Walter (2001): *Kissinger életrajz*. h. n., Panem–Grafo.
- Jóba Tamás – Vajda Barnabás (2009): A diplomata George F. Kennan jelentősége az Egyesült Államok hidegháborús politikáját illetően. *Eruditio – Educatio* 4 (2009), 1. sz., 5–12.
- Kalmár Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kecskés, Gusztáv D. (2019): *A view from Brussels. Secret NATO reports about the Eastern European Transition, 1988–1991*. Budapest: Cold War History Research Center – Research Centre for the Humanities.
- Kennan, George F. (1984): *A nukleáris téveszme*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Kirkpatrick, Jeane J. (1979): Dictatorship & Double Standards. *Commentary*, November 1979.
- Kissinger, Henry (2020): *Diplomácia*. Budapest: Panem–Grafo.
- Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Magyarics Tamás (2014): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: Érdekek és értékek*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Mazurkiewicz, Anna (ed.) (2019): *East Central European Migrations During the Cold War. A Handbook*. Berlin–Boston: De Gruyter.
- McCauley, Martin (2017): *The Cold War 1949–2016*. London–New York: Routledge.
- McGarr, Paul M. (2015): *The Cold War in South Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McWilliams, Wayne – Piotrowski, Harry (2014): *The World Since 1945. A History of International Relations*. Eighth edition. London: Lynne Rienner Publishers.
- Michálek, Slavomír – Štefánský, Michal (2019): *Age of Fear. The Cold War and Its Influence on Czechoslovakia 1945–1968*. Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Németh István (szerk.) (2006): *20. századi egyetemes történet*. 1. és 2. kötet. Budapest: Osiris Kiadó.
- Paterson, Thomas G. (ed.) (1971): *Cold War Critics. Alternatives to American Foreign Policy in the Truman Years*. Chicago: Quadrangle Books.
- Révész, Béla (2005): *Documents on the dictatorship and the Cold War in the Hungarian archives*. In: Acta Juridica et Politica, LXVII / 17, Szeged.

Savranskaya, Svetlana – Blanton, Thomas – Zubok, Vladislav (eds.) (2010): *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe 1989*. Budapest–New York: CEU Press.

Sestanovich, Stephen (2014): *Maximalist. America in the World from Truman to Obama*. New York: Vintage Books.

Tomek, Prokop – Pejčoch, Ivo (2018): *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Druhé doplnené vydání. Cheb: Svět křídel.

Young, Glennys (2012): *The Communist Experience in the Twentieth Century*. New York–Oxford: Oxford University Press.